

Türkmen ve Kırgız Şecerelerinden Dede Korkut Kitabı'na Bakış

Raşit ÇÖLOĞLU¹

Özet

Bu makalenin amacı “Dede Korkut hikâyelerinin içinden çıktığı toplumda nasıl bir işlevi vardı, ilk yaratıldıklarında tür olarak ne idi?” sorularına yanıt aramaktır. Bu doğrultuda makalede öncelikle *Dede Korkut Kitabı*'nın yazılma nedeni üzerine öne çıkan araştırmacıların düşüncelerine yer verilmiştir. Ardından Türklerde şecere geleneğine ve Oğuznamelere değinilmiş ve Türkmenlerin şecereleriyle *Dede Korkut Kitabı* arasındaki ilişki ele alınmıştır. Daha sonra ise Kırgızlarda sancıra (şecere) geleneği açıklanmış ve Dede Korkut hikâyeleriyle yapı ve motif benzerlikleri içerdiği düşünülen “*Beş Ata Kocoyar*” şeceresi Türkiye Türkçesine aktarılıp Dede Korkut hikâyeleri ile karşılaştırılmıştır. Buradan yola çıkarak Kırgız şecerelerinin ad verme, çocuksuzluk, kahramanlık-olağanüstü güç ve kadın tipleri açısından Dede Korkut Kitabı'yla ortak noktalara ve benzer bir üsluba sahip olduğu sonucuna varılmıştır. Son olarak da Dede Korkut hikâyelerindeki “soy soylama”, “boy boylama” ve “boyunu beyan eder” gibi ifadelerde miras kalan, metnin şecere geçmişi hakkındaki düşüncelere yer verilmiştir. İncelemeden, Dede Korkut hikâyelerinin yazıya aktarılmadan yüzyıllar önce Oğuzlar arasında bir şecere olarak ortaya çıktığı ve atalara dair olağan veya olağanüstü anlatıların bu şecere etrafında kümelenildiği; bu anlatıların zaman içerisinde bağlamsal ve işlevsel birtakım değişiklikler geçirerek şecerelerden bağımsız destan-hikâye türüne dönüştüğü sonucu çıkarılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Dede Korkut Kitabı, Şecere-i Terakime, Kırgız Sancırası, Şecere.

A Look at the Dede Korkut Kitabı From Turkmen And Kyrgyz Generations

Abstract

The purpose of this article is “What function did Dede Korkut stories have in the society they emerged from, what was their genre when they were first created?” to seek answers to questions. In this direction, firstly, the opinions of prominent researchers on the reason for writing the *Dede Korkut Kitabı* are given in the article. Then, the genealogy tradition and Oghuznames in Turks were mentioned and the relationship between Turkmen genealogy and *Dede Korkut Kitabı* was discussed. Later, the tradition of sancıra (genealogy) among the Kyrgyz was explained and the “*Bes Ata Kocayar*” genealogy, which is thought to contain structure and motif similarities with the Dede Korkut stories, was transferred to Turkey Turkish and compared with the Dede Korkut stories. Based on this, it was concluded that the Kyrgyz genealogies have common points and a similar style with the *Dede Korkut Kitabı* in terms of naming, childlessness, heroism-extraordinary strength and female types. Finally, in the expressions such as “lineage”, “height grading” and “height declares” in the Dede Korkut stories, thoughts about the genealogical history of the inherited work are included. From the analysis, it is seen that Dede Korkut stories emerged as a genealogy among the Oghuz centuries before they were written down, and that ordinary or extraordinary ancestral narratives were clustered around genealogies; It is concluded that these narratives have undergone some contextual and functional changes over time and have turned into an epic-story type independent of genealogy.

Key Words: Dede Korkut Kitabı, Şecere-i Terakime, Kyrgyz Sancıra.

Giriş

Orta Çağın tarih kitapları ve şecereleri, mitler, efsaneler ve destanlarla gerçeğin karışmış halidir. Örneğin Ebu'l Gazi Bahadır Han, *Şecere-i Terakime* isimli eserinde kendisine yakın olan döneme dair birçok gerçek bilgiyi aktarırken Oğuzların kökenine dair rivayetler destan ve efsanelerle karışmıştır. *Câmi'u't-Tevârih*'de aynı şekilde Türklerin tarihini ele aldığı bölümlerde birçok destan ve efsaneye yer verir². Bu tarz bir tarih yazımının kendi döneminde bir gelenek haline geldiği kabul edilmektedir. Tarihin destanla kurduğu bu yakınlık Orta Çağdaki insanların zihin dünyalarını da yansıtmaktadır. Gerçek ile efsane arasındaki çizginin net olmadığı o dönemde, insanların kendi veya yakın boyların kökenlerine dair nesilden nesle aktardıkları tarihi bilgiler efsane ve mitolojisinin etkisinden kurtulamamıştır. Buradan o anlatının ilk halinin saf gerçeklikten oluştuğu ancak nesilden nesle aktarım sırasında efsane ve mitolojilerden etkilenecek dönüşüm geçirdiği sonucu çıkarılmamalıdır. Zira erken dönemlerde birey şahit olduğu olayları da mitoloji çerçevesinden yorumlamakta ve algılamaktadır. Bu da o dönemdeki tarihsel anlatıların hemen hepsinin doğuşundan itibaren efsanevî ve mitolojik bir yöne sahip olabileceğini akılda tutmayı gerektirir.

Bu makalede üzerinde duracağımız *Dede Korkut Kitabı*'nın yazıya geçiriliş dönemi XV. yüzyılın ortalarını işaret etmekte ve Osmanlı kültür dairesinde kalem alındığı tahmin edilmektedir (Sümer, 1992, s. 275-276; Yıldırım, 2002, s. 164). Oysaki kitapta yer alan Oğuz şahıs isimleri İslam tesirinden uzaktır. Bununla birlikte kâfir isimleri de dikkat çekici bir şekilde Türkçe'dir. Dolayısıyla hikâyelerdeki kâfirlerle, aslında Oğuzlar henüz Mâverâünnehir'de yaşarken (IX.-XI. yüzyıl) sürekli savaş halinde oldukları Peçenek ve Kıpçakların kastedilmesi durumu, olayların cereyan ettiği dönemi metnin kaleme alındığı dönemden çok daha geriye götürmektedir (Sümer, 1992, s. 280; Çeribaş, 2011, s. 197-198).

Dede Korkut Kitabı'nın giriş ve on iki hikâyeden oluşan Dresden nüshasında her hikâyeye “boy” adı verilmektedir. On iki boyun her biri, bir veya iki kahraman üzerine kurulmuştur. Kahramanların başı Salur Kazan'dır ve dört boy, Salur Kazan veya oğlu Uruz üzerine kurulmuştur. Diğer kahramanlar Salur Kazan'ın beyleri ve arkadaşlarıdır. Bayındır Han ise Salur'un da bağlı olduğu handır, fakat olaylara doğrudan müdahil olmaz. On iki boyun

² Köprülü, “Her kavmin tarihî, önce esâtir ve menkabe şekillerini aldığı cihetle, Reşidü'd-Dîn meşhur umumî tarihini yazarken, Oğuzların zuhûruna âit tafsilâtı bu yazılmış *destan*'dan aldı; işte, bu sûretle müsbet tarih ile esâtir birbirine karıştırılmış oldu. O devirler için zarûrî olan bu hatânın, en son araştırmacı ve müverrihlerimize gelinceye kadar süregeldiğini ve hâlâ bu mübhem Oğuz-Nâme ünvânı altında Oğuzların eski tarihinden söz eden bir eserin mevcûdiyetine hükmolunarak, hattâ arandığını da biliyoruz” diyerek Orta Çağ müverrihlerini tarihi destan ve mitolojiyle karıştırdıkları için hatalı görmekte birlikte bunun o dönem için zaruri bir durum olduğunu da kabul etmiştir (Köprülü, 1976: 248).

hepsinde de Dede Korkut vardır. Dede Korkut'un boylardaki asıl işlevi kopuz çalarak boy boylaması, soy soylamasıdır (İllyev, 2010, s. 88).

Sümer, *Dede Korkut Kitabı*'nın Dresden nüshasındaki hikâyelerin sıralanmasıyla olayların akışı arasında bir uyumsuzluk fark etmiş, Oğuzlar arasındaki bir iç savaşın anlatıldığı “İç-Oğuz Taş-Oğuz Asi Olup Beyrek Öldüğü Boyunu Beyan Eder” isimli on ikinci hikâyenin, ikinci yani “Salur Kazanın Evi Yağmalandığı Boyunu Beyan Eder” hikâyesinden önce konması gerektiği, çünkü ikinci hikâyede Boz-Okların başının artık on ikinci hikâyede Salur Kazan tarafından öldürülen Uruz Koca değil, torunu Kıyan Selçuk oğlu Deli Dünder olduğunu; diğer destanlarda da daima Deli Dünder'in adının geçtiğini belirtmiştir. Ayrıca ikinci hikâyede kâfir Şöklü Melik tarafından öldürülen Kazan'ın nâibi Kılbaş da on ikinci hikâyede sağdır ki bu da asıl sıralamanın Sümer'in belirttiği şekilde olmasını gerekli kılar (1992, s. 283).

Dede Korkut Kitabı'nın yazılış amacı ile ilgili bu alanda çalışmalar yapan araştırmacıların birtakım görüşleri olmuştur. Bunlardan F. Sümer *Oğuzlar* isimli kitabında Dede Korkut hikâyelerinin Seyhun boyundaki Oğuzların komşuları Kıpçaklarla ve kendi içlerindeki savaşları anlatan hatıralar olduğunu, bu hatıraların Yakın Doğu'ya göçlerle taşındığını ve XIII. yüzyılın ortalarından itibaren burada destanlaştığını belirtir (1992, s. 302). Sümer destanların mahiyetini ise “en mühimleri tarihî olaylara dayanan orijinal, alâka ve zevkle okunan konular” olarak özetlemiştir (1992, s. 301)

Jirmunskiy, Barthold'dan esinlenerek destan dediği bu hikâyeleri Kiev ve Rus bilinalarına (Rus epik halk baladları/ türküleri) benzetmekte (2016, s. 59) ve Dede Korkut için de “halk bilgisi ve Oğuz halkının kahraman ataları hakkında doğru rivayetleri torunları için muhafaza eden türküleri düzen, kehanet sahibi ozan” (2016, s. 65) ifadelerini kullanmaktadır. Burada Jirmunskiy, Dede Korkut hikâyelerinin “Oğuz halkının kahraman ataları hakkında doğru rivayetler” olduğu şeklindeki ifadesiyle bu metinlerin kökenlerinin şecerele olabileceğini düşünmemizi sağlayan mühim bir tespitte bulunmuştur.

Dede Korkut Kitabı üzerine kapsamlı çalışmalar yapmış olan M. Ergin ise *Dede Korkut Kitabı*'ni “tarihî kayıtlarla varlığını bildiğimiz, fakat ele geçmemiş olan asıl büyük, manzum ve tam bir Oğuz destanından ayrılmış ve hikâyeleşmeğe yönelmiş büyük destan parçalarından ibaret” (1969, s. XII) görmekte, neden onu bir destan olarak gördüğünü ise destanların özellikleri ile *Dede Korkut Kitabı*'ni kıyas ederek açıklamaktadır (1969, s. XIII). *Dede Korkut Kitabı*'ndaki kahramanları Oğuzların millî hayatının birer sembolü sayan Ergin, *Dede Korkut Kitabı*'ndaki destanların hikâyeye doğru değişim ve dönüşümü hakkında şöyle demektedir:

Oğuzların Asya'daki eski yurdunda ilk çekirdek teşekkül etmiş, sonra batıya yerleşmelerine kadar geliştirilmiş, nihayet biraz geç kalınarak, yazılı devre bir hayli ilerledikten, destan devri bittikten, destanlar halk hikâyesine dönmeğe başladıktan sonra, XV. yüzyılın sonu ile XVI. Asrın başlarında meçhul bir sanatkâr tarafından kâğıda geçirilmiştir (Ergin, 1969, s. XIII).

Dolayısıyla Ergin'in açıklamalarından Dede Korkut hikâyelerinin ilk başta tek ve büyük bir destan olduğu daha sonra ise küçük hikâyelere bölündüğü sonucu çıkarılabilir.

Dede Korkut hikâyelerinin başlangıçta destan olduklarına dair görüşü İ. Özkan da paylaşmaktadır. Ona göre kökenleri VIII. yüzyıla dayanan Oğuznameler, Dede Korkut dairesi kahramanlık destanları (boyları) olarak doğmuştur. Ancak Türk coğrafyalarının birçoğunda yüzyıllar içerisinde kahramanlık destanı özelliğini yitirerek hikâyeye, masal ve efsane haline dönüşmüştür. Destan olarak doğan bu *boylar* sözlü gelenekte başka bir anlatım türüne evrilirken hikâyelerin ana çatısı ilk başlarda kısmen korunsa da zamanla çekirdek kurguda da değişimler ortaya çıkmıştır (1995, s. 264).

M. N. Sepetçioğlu da *Dede Korkut Kitabı*'nın ne amaçla ve hangi türde yazıldığının cevabını bulmaya çalışmıştır. Sepetçioğlu, farklı bir yaklaşımla bu hikâyeler hakkında “aslında günümüz roman anlayışına çok yakın bir örgü ve bağlantıda anlatılan epik de olsa hiçbir zaman bir hikâyeye türü diyemeyeceğimiz on iki konunun en az on tanesi birer epik tiyatrodur ve geriye kalan iki tanesi de tiyatro oyunundan bozmadır” demektedir (2004, s. 20).

Türk tiyatrosunun 2200 yıllık bir geçmişe sahip olduğunu söyleyen yazar bu oyunların Anadolu ve Rumeli'deki gibi köy meydanlarında ve harman yerlerinde oynan göstermelik oyunlardan olduğunu söylemekte ve MÖ 200'lere ait bir Türk tiyatrosuyla “Salur Kazan'ın Evinin Yağmalandığı Boyunu Beyan Eder” hikâyesi arasındaki benzerlikleri sıralamaktadır (2004, s. 20-23).

A. İnan'a göre hikâyelerdeki kahramanların hiçbiri tarihî şahıslar değildir ve onların hepsi kadim Türkler dönemindeki ilah veya kutsal atalardır. Oğuzların İslam'ı kabul etmelerinin ardından ise bunlar millî kahramanlara ve ölümlü alplara dönüşmüşlerdir. Oğuz Han, Salur Kazan, Kayan, Bayındur Han, Kanglı Koca ve Uşun Koca gibi şahısların hiçbiri tarihî kişiler değil Türklerin imparatorluklarının kuruluş devirlerindeki boy isimleridir. Ayrıca hikâyelerde adı geçen bazı kahramanların vasıfları Kırgız-Kazak ve Altay Türklerinin şaman dualarındaki Tanrı ve ruhların vasıflarını çağrıştırmaktadır (İnan, 1998, s. 213-2014). Bu makalesinde İnan'ın, hikâyelere de adını veren Oğuz kahramanlarının isimleriyle Oğuz boylarını ilişkilendirmesi dikkat çekicidir.

İnan, daha sonra yazdığı bir başka makalesinde ise kitaptaki on iki hikâyenin Oğuz destanının on iki epizodu olduğunu, büyük Oğuz destanının XIII. ve XIV. yüzyılda elimizdeki son şeklini aldığını, hatta bu destanların daha Oğuzlar Moğolistan'dayken teşekkül etmiş ve Buryatya'daki Hurhut oymağının da Dede Korkut'tan hatıra kalmış olabileceğini yazmaktadır³ (1954, s. 194).

W. Ruben, "Salur Kazan Tutsak Olup Oğlu Uruz Çıkardığı Boyunu Beyan Eder" hikâyesini Kırgızların Coloy Han⁴ destanıyla karşılaştırmakta ve benzerliklerin altını çizdikten sonra Türklerde çok eski bir baba-oğul hikâyesi olduğunu, bunun Kırgızlar gibi göçebe Türklerde sözlü ve manzum olarak geniş hacimli, Anadolu sahasında ise mensur şekilde yazıya geçirilmiş kısa hikâyeler şeklinde yaşatıldığını belirtmektedir (Ruben, 1944'ten aktaran Gökyay, 1973, s. XLIII).

D. Yıldırım, *Dede Korkut Kitabı*'ndaki hikâyeler için "Dede Korkud boyları" veya "Dede Korkut metinleri" ifadelerini kullanarak tür belirtmemeyi ve metin içi terminolojiye bağlı kalmayı tercih etmiştir. Yıldırım, bu metinlerin XVI. Yüzyılın ilk yarısında Türkiye sahasında yazıya alınmakla birlikte bu metinlere kaynaklık eden arkaik nüshanın V.-VIII. yüzyıllar arasında Uygur harfleriyle yazılmış olduğunu; bu dip nüshanın ise IX.-XIV. yüzyıllar aralığında Harezmi veya Kaşgar bölgelerinde Uygur harflerinden Arap harfli Türk alfabesine aktarıldığını; daha sonra da tasarruf edilerek XIV.-XVI. yüzyıllarda istinsah edildiklerini düşünmektedir. Ardından Yıldırım, elimizdeki Dede Korkut metinlerinin Uygur harflerinden aktarımının Yazıcıoğlu Ali'ye de ait olabileceğini söyler. Zira Yazıcıoğlu Ali, *Tevârih-i Al-i Selçuk* kitabında kullandığı bazı alıntı ve bilgileri Uygur harfli Oğuzname'den okuduğunu belirtmiştir (Yıldırım, 2002, s. 164-165).

1-Tarih, Şecere, Destan (Câmi'u't-Tevârîh ve Şecere-i Terâkime'de Dede Korkut)

Dede Korkut Kitabı ve *Oğuz Kağan Destanı*'nın da dâhil olduğu metinlere Oğuznâme denilmektedir. *Dede Korkut Kitabı*'nın bir Oğuzname olduğunu hikâyelerin sonunda Dede Korkut "boy boylamaları" sırasında da belirtmektedir⁵. Oğuz Kağan'a ait olayların anlatıldığı *Oğuz Kağan Destanı*'nın başlıca iki metni vardır. Bunlardan biri *Uygur harfli Oğuz Kağan*

³Moğollarda *hot* kelimesi kale, şehir, köy, kasaba anlamına gelmekte olup (Lessing, 2003: 1500) Moğol yerleşim adlarında yaygın olarak kullanılmaktadır (Örneğin Hohhot, Erenhot, Ulanhot gibi)

⁴Manas Destan'ında ise Coloy, Manas'ın daimi surette savaştığı öne çıkan Kalmuk beylerindedir. "Kökötöy Han'ın Aşısı" epizodunda Coloy ile Kırgız Koşoy Alp'in gürüşü Manas Destanı'nın en çarpıcı sahnelerinden biridir.

⁵"Dedem Korkut (gelüben-geldi) boy boyladı, soy soyladı. Bu Oğuzname'yi düzdü, koşdu, böyle dedi", "Bu Oğuzname Beyregün olsun dedi", "Bu Oğuznameyi Kazanoğlu Uruz üzerine söyledi", "Bu Oğuzname Yegenegün olsun dedi", "Bu Oğuznameyi düzdü, koşdu, Begil oğlu Emrenün olsun, dedi" gibi (Gökyay, 1973: 15, 29, 58, 74, 104, 124).

Destanı'dır. Bu destan, Pelliot'a göre 1300'lü yıllara doğru Turfan'da kaleme alınıp XV. yüzyılda Kırgız bölgesinde sadece imlâ olarak düzenlenip yazılmıştır (1995, s. 103).

Diğer *Oğuz Kağan Destanı* ise XIV. yüzyılın başında yazılan *Câmi'u't-Tevârih*'in⁶ ilk cildinde yer almaktadır. Burada yer alan Oğuznâme, Oğuz Han'ın Nuh Peygamber'e değin uzanan şeceresi ile başlayıp Selçuklular, Sultan Muhammed Harezmşah ve Salgurlar hakkındaki anlatımla nihayetlenmektedir. Reşîdüddin tarafından tarihî bir metin gibi tasarlanan bu "Oğuznâme", *Uygur harfli Oğuz Kağan Destanı*'ndan farklılıklar gösterir. Bu varyantta destan, Uygur harfli varyantında olduğu gibi Oğuz Han'ın ülkesini çocukları arasında paylaşması ve ölmesi ile bitmemekte; Oğuz'un çocukları ve torunlarının yürüttükleri mücadelelerle kurdukları devletleri de kapsamaktadır (Togan, 1982, s. 36). Birbirine çok yakın dönemlerde yazıya geçirilmiş bu iki varyanttan *Câmi'u't-Tevârih*'teki metin İslam geleneğinden etkilenmiş ve Oğuz Kağan, Yakın Doğu'ya ait kültür kalıpları içinde resmedilmiştir (Nuh Peygamber soyundan gelmesi ve amcakızıyla evlenmesi gibi). Bununla birlikte Farsça Oğuzname de denilen Reşîdüddin'e ait bu metin Müslüman Türkler arasında daha çok tanınmış ve *Şecere-i Terâkime* ile *Târîh-i Âl-i Selçûk*'taki Oğuz Kağana dair kısımlar bu metne dayanılarak hazırlanmıştır.

Tarihî bir şahsiyet olarak Dede Korkut'a ait ilk veriler *Câmi'u't-Tevârih*'te yer almaktadır. Buna göre Dede Korkut, "Oğuz hükümdarlarının onuncusu olan Kayı İnal Han'ın baş müşaviridir. Oğuz kütüğünde on dördüncü han olarak gelen ve doksan yıl hükümdarlık yapmış olan Kanlı Yavguy da bütün ömrü boyunca Korkut'u müşavir sıfatıyla yanında bulundurmuştur. Dede Korkut'la ilgili bir menkıbede Hz. Peygamber'le çağdaş olarak gösterilen Kayı İnal Han Müslüman olmuş ve iki vezirini Peygamber'e elçi göndermiştir" (Gökyay, 1994, s. 77). Böylece Han İslam'ı kabul etmiş ve Korkut da Müslüman Oğuzların reisi olmuştur (Gökyay, 1973, s. XLV). Buradan yola çıkarak Dede Korkut ve onunla ilişkili rivayetlerin Reşîdüddin tarafından da bilindiğine hükmedebiliriz. Bununla birlikte Reşîdüddin için bu rivayetlerin birer destan veya hikâye değil Oğuzların kökenlerine dair tarihsel veriler olduğunu da söylemek mümkündür.

XVII. yüzyıla gelindiğinde Ebu'l Gazi Bahadır Han'ın⁷, *Şecere-i Terakime* (1659) isimli kitabında *Dede Korkut Kitabı*'ndaki kişi ve olaylara geniş yer ayırdığını görmekteyiz. *Şecere-*

⁶ İlhanlı Hükümdarı Gazan Han'ın isteği üzerine Reşîdüddin Fazlullah tarafından yazılmaya başlanan *Câmi'ut-Tevârih*'in ilk versiyonu 1306-1307 yıllarında, ikinci versiyonu ise dört cilt olarak 1310 yılında tamamlanmıştır. Eser daha çok Farsça, kısmen de Moğolca yazılmıştır. Eserin birinci cildinde Türk ve Moğol kabileleri, bunların kolları, şecereleri ve Gazan Han ile önceki Moğol hanlarının tarihi anlatılmıştır (Şeşen, 1993: 132).

⁷ Şeybânî soyundan yönetici bir aileye mensup olan Ebu'l Gazi Bahadır Han (1603-1663) Ürgenç'te dünyaya gelmiştir. Dönemin çalkantılı siyasî yapısı gereği Hive, Buhara, Semerkant, Yesi, Taşkent, Hemedan, Mangışlak

i Terakime Hz. Adem'den başlayan tarih anlatımını kısmen *Câmi'u't-Tevârîh*'e kısmen de Türkmen halkının sözlü rivayetlerine, yani “Türkmenlerin önemli şahsiyetleri ve baksılarına” ve “tarihi bilen Türkmenlerin bilge yaşlılarına” dayandırmaktadır (Jirmunskiy, 2016, s. 64-65). Bununla birlikte bu metnin üslubu *Dede Korkut Kitabı*'ndan dolayı çok tanıdık gelmektedir. Örneğin Oğuz Kağan'ın ad almasıyla ilgili sahnede şu ifadeler yer alır:

“O çağda Moğol'un âdeti öyle idi ki, ta oğlan bir yaşına gelmeyince ona ad koymazlardı. Oğlan bir yaşına gelince Kara Han ülkeye davet çıkardı ve büyük toy yaptı. Toy günü oğlanı meydanın ortasına getirip Kara Han beylerine dedi: Bizim bu oğlumuz bir yaşına bastı, şimdi buna ne ad koyarsınız, diyip, beyler cevap vermeden önce oğlan dedi: Benim adım, Oğuz'dur” (Ebu'l Gazi Bahadır Han, 1974, s. 26).

Yine *Şecere-i Terakime*'nin anlatımı da *Dede Korkut Kitabı*'ndaki gibi manzum ve mensur metinler bir aradadır. Örneğin Oğuz Kağan kimi zaman manzumlar şeklinde konuşur (Ebu'l Gazi Bahadır Han, 1974, s. 41).

Korkut Ata hakkında ise *Şecere-i Terakime*'de şu ifadeler yer alır:

Kayı Kara Hoca'nın oğlu Korkut Ata, Salur Enkeş Hoca ve Avaşban Hoca başlı bütün Oğuzlular toplanıp Kayı halkından İnal Yavı'yı padişah yaptılar. Veziri Korkut Ata idi. Korkut Ata her ne dese, İnal Yavı onun sözünden çıkmazdı. Korkut Ata'nın kerametleri çok idi. İki yüz doksan beş yıl ömür sürdü. Üç padişaha vezir oldu. Duyulmuş Kayı da Korkut Ata'nın sözü ile amel kılardı. (Ebu'l Gazi Bahadır Han, 1974, s. 58).

Bu alıntıda Korkut Ata yani Dede Korkut'tan tarihî bir şahsiyet olarak bahsedilmektedir. O ne şaman ne de ozandır (Jirmunskiy, 2016, s. 72-73). O, Oğuz devletinin yönetiminde kilit rol oynayan bir devlet adamıdır.

Dede Korkut Kitabı'nda beylerin beyi Bayındur Han'ın damadı Salur Kazan en dikkat çeken kahramanlardandır⁸. Salur Kazan adına *Dede Korkut Kitabı*'nda birçok hikâye olduğu gibi diğer hikâyelerde de kendisine değinilmektedir. Öyle ki *Dede Korkut Kitabı* adeta bir “Salurname” gibidir⁹. XX. yüzyılın ilk yarısında Türkmenistan'da derlenen ve *Dede Korkut Kitabı*'nda olmayan hikâyelerin de yer aldığı Dede Korkut anlatılarında da Salur Kazan

---

ve İdil bölgelerinde yaşamış; Kazak, Özbek, Türkmen, Fars ve Kalmuk halklarıyla kurduğu temaslardan dolayı onların dillerini ve tarihlerini öğrenmiştir. Bu geniş sahada edindiği bilgilerden yola çıkarak *Şecere-i Terakime* (1659) ve *Şecere-i Türkî* (1663) isimli eserleri kaleme almıştır (Kafalı, 1994: 358-360).

⁸ “Salurları, bugünkü Türkmenlerin ataları olarak tanıtmak hiç de yanlış olmazdı. Mahmut Kaşgarlı, 22 Oğuz boyu arasında Salurları “Salğur” olarak ilk sırada gösterir. Salurların Türkmen tarihindeki yeri ve önemine dikkati çeken F. Sümer, bu hususta şu açıklamalarda bulunmuştur: “Salurlar, Hazar ötesi Türkmenlerinin meydana gelmesinde birinci derecede amil olan Çavuldur, İğdir, Eymir, Karkın gibi boylardan biridir. Hatta eldeki bilgilere göre onları en başta saymak gerekir”. XIX. Yüzyılda Türkmenistan bölgesini elinde bulunduran Teke, Yomut, Sarık gibi boylar Salurların türemeleridirler. Bunu dikkate alan F. Sümer, Türkmenler etnik olarak Salur Türklerinden teşekkül etmişlerdir, demektedir” (İllyev, 2010: 99).

⁹ Bu açıdan *Dede Korkut Kitabı*'nın Vatikan nüshasının ikinci başlığının “Kazan Beg ve gayri” olması da dikkat çekicidir.

karakterinin önce çıktığı, onun baş veya yan kahraman olarak hikâyelerin çoğunda yer aldığı görülmektedir (Özkan, 1995, s. 282-314). *Şecere-i Terakime*'de de Salur Kazan'ın Korkut Ata ile aynı devirde yaşadığı belirtilmekte ve Korkut Ata'nın ağzından çıkan, Salur Kazan'ın kâfir (Becene) Peçeneklere ve gökten inen dev yılanı karşı zaferini anlatan bir manzumeye yer verilmektedir (Ebu'l Gazi Bahadır Han, 1974, s. 84-85). Bununla birlikte *Şecere-i Terakime*'ye göre Salur Kazan'ın babası Enkeş (Dede Korkut'ta Ulaş), annesi ise Çaçaklı'dır. Bir gün Becene beyi Toymaduk, Enkeş'in evine saldırıp Çaçaklı'yı esir alır. Üç yılın ardından fidye verilerek kurtarılan Çaçaklı hamiledir. Bu durum ailesinde büyük bir infiale neden olur (Ebu'l Gazi Bahadır Han, 1974, s. 88-89). Bu olay *Dede Korkut Kitabı*'nda yer alan "Salur Kazan'ın Evi Yağmalandığı Boyunu Beyan Eder" hikâyesiyle benzerlikler içermektedir (Hikâyede kâfir Şöklü Melik tarafından kaçırılan kişi Salur Kazan'ın annesi değil karısıdır). Salur Kazan'ın karısının ismi ise *Şecere-i Terakime*'de de *Dede Korkut Kitabı*'nda da "boyu uzun Burla Hatun" olarak geçer (Ebu'l Gazi Bahadır Han, 1974, s. 97; Gökyay, 1973, s. 17). Ayrıca *Şecere-i Terakime*'de Oğuz halkını hâkimiyeti altına alarak uzun yıllar yöneten yedi kız arasında Burla hatunun yanında Karmış Bay'ın kızı ve Mamış¹⁰ Bik'in karısı Barçın Salur'un da adı geçmektedir (Ebu'l Gazi Bahadır Han, 1974, s. 97).

Görüldüğü gibi *Şecere-i Terakime*, *Dede Korkut Kitabı*'yla birçok paralellikler içermekte ve aynı kaynaklardan beslendikleri belli olmaktadır. Bu kaynaklar da Jirmunskiy'nin de belirttiği gibi Ebu'l Gazi Bahadır Han'ın Türkmen aksakallardan dinlediği şecerelerdir. XVII. yüzyılda Türkmenler arasında atalarına dair hatıralar tıpkı günümüzde olduğu gibi hikâyeye formunda anlatılmaktadır. Ancak *Şecere-i Terakime*'ye kaynaklık eden bu şecereler sözlü olduğu ve her kaynak kişinin birikimi birbirinden farklı olduğu için muhtemelen merkezî yerleşim yerlerinde yaşayan Türkmen aksakalların ve ozanların anlatıları değerlendirilmeye alınırken, taşrada yaşayanların anlatıları değerlendirilmeye alınamamıştır. Bu da *Dede Korkut Kitabı* ve *Şecere-i Terakime* arasında kişi kadrosu açısından farklılıklara neden olmuştur. Zira *Dede Korkut* ve *Şecere-i Terakime*'de yer almayan birçok Salur Kazan anlatısı daha sonra yapılan derlemelerle tespit edilmiştir¹¹. Özellikle Hazar ötesi Türkmenleri, Salur Kazan'a ait pek çok

¹⁰ Burada *Dede Korkut Kitabı*'nın önemli kahramanlarından Bamsı Beyrek'in ilk adı olan "Bamsı" ile "Mamış"ın benzerliğine ve bu ismin *Alp Mamış-Alpamış* ile ilişkisine, ayrıca iki anlatı arasındaki benzerliklere araştırmacılar dikkat çekmişlerdir (Gökyay, 1973, s. XLVII; Jirmunskiy, 2018: 165).

¹¹ "Salur Kazan'ın anası, İt Beçene tarafından kaçırıldıktan altı ay sonra geri döndüğünde hamiledir. Salur Kazan, anası Çaçaklı'ya bu çocuğu nereden aldığını sorunca İt Beçene'den olduğunu öğrenir. Bu yüzden Türkler arasında adet olduğu üzere doğan çocuğa İrek adını koyarlar. Teke Muhammet adlı sözlü Türkmen varyantında Salur Kazan, güreşte yendiği Afganistan şahının kızını alır, ondan Teke Muhammet ve Sarı adlı oğlanları doğar. Bu çocuklar Teke ve Ersarı boylarının atalarıdır. İğdir adlı rivayetteyse Salur Kazan'ın evlendiği peri kızından İğdir adlı bir oğlu doğar. İğdir boyu bu oğlanın soyundandır. Türkmen rivayetlerinde; İğdir, Teke, Yomut, Sarık ve Ersarı gibi pek çok Türkmen aşiretini soy olarak Salur Kazan'a bağlamaktadır" (İllyev, 2010: 92; Ayrıca bkz. İsa Özkan, "Türkmenistan'dan Derlenmiş Dede Korkut Boyları". Türk Dili Araştırmaları Yıllığı-Belleten, 43,1995, s. 263-314.). Görüldüğü üzere Salur Kazan'la ilgili derlenen rivayetlerde yakın yüzyıldaki

rivayet ve efsaneyi yaşatmakta, pek çok Türkmen aşireti şecerelerini Salur Kazan'a dayandırmaktadır (İllyev, 2010, s. 90).

Şecere-i Terakime, muhtemelen Dede Korkut hikâyelerine de kaynaklık eden küçük şecerelerin bir araya getirildiği büyük ölçekli bir şecedir. Zira şecereler yalnızca soy ağaçlarından ibaret değildir. Anlatılan boyun eski atalarının ad almaları, bahadırılıkları, fiziksel güçleri, savaşları ve evlilikleri hakkında gerçek veya gerçek üstü hikâyeler de şecerelerin kapsamında yer almaktadır. Böylece henüz tarih kayıtlarının tutulmadığı bir dönemde veya Çinliler ve Araplar gibi tarih kaydı tutan komşularla temas etmeyen iç bölgelerdeki Türkmen boylarının tarihleri sözlü şecerelerde uzun zaman yaşatılmış, ancak zaman içinde bu anlatılar efsane ve mitoloji ile karışarak destanlaşmıştır.

Yine Yazıcıoğlu Ali'nin *Tevarih-i Al-i Selçuk* eserinde geçen "Türkler'in nesebleri rivâyeti hakîmleri ve mu'teber nâkılleri rivayetinden ki Uygur hattıyla Oğuz-Nâme'de yazılmış.." ifadesi, *Oğuz Kağan Destanı* ve *Dede Korkut Kitabı* gibi Oğuzlara ait metinlerin onların neseplerine dair rivayetleri, dolayısıyla şecerelerine dair hikâyeleri barındırdığını: bu yüzden bu metinlerin birer destan, masal ve hikâyeden çok daha ötesi olduğunu göstermektedir (Köprülü, 1976: 249; Yıldırım, 2002, s. 164-165).

2-Kırgızlarda Sancıra Geleneği Ve Bir Sancıra Hikâyesi

Şecere geleneği Orta Asya'daki göçer evli Türk boylarında özellikle de Kırgızlarda canlılığını korumakta, bir soyun yüzyıllar öncesine dair anlatıları hâlâ nesilden nesle aktarılmakta ve XX. yüzyıldan itibaren de hemen her büyük aşiretin şeceresi kayıt altına alınarak kitap haline getirilmektedir. Kırgızlar şecereye *sancıra* demektedirler. Sancıra sözü *soy kütüğü* anlamına gelen Arapça kökenli *şecere* sözcüğünün değişiminden doğmuştur.

Kırgızlar yedi atasını bilemeyenleri hoş görmemekte ve evlilik yaparken de yedi atanın ortak olmamasına dikkat etmektedirler (Asanbayeva, 2005, s. 21; Attokurov, 1995, s. 21'den aktaran Arvas, 2016, s. 104). Bu sebeple şecere bilgisinin Kırgız toplumundaki pratik işlevi hâlâ devam etmektedir.

Modern Kırgız edebiyatında da kendine yer bulan sancıralardan Kırgız millî şuurunu inşa etmek için yararlanılmış; *Köçmөndör Kagılış* ve *Sıngan Kılıç* gibi tarihî romanlarda Kırgız şecerelerine yer verilmiştir (Aşlar, 2017, s. 86). Sözlü tarih olarak nitelendirilebilen sancıralar Kırgızlarda aynı zamanda birer halk edebiyatı mahsulüdür.

Hazar ötesi Türkmen boylarının nasıl ortaya çıktığı da görülebilmektedir. Bu anlatılarda Salur Kazan, destanlardaki Oğuz Kağan'ın işlevini üstlenmekte, eski Türk boylarından Karluk, Kalaç, Kıpçak, Kanglı gibi boyların ortaya çıkışı ve ad alışlarına benzer şekilde Hazar ötesi Türkmen boylarının ortaya çıkmalarını sağlayıp adlarını koymaktadır. Dede Korkut hikâyelerinde de benzer bir sürecin izleri görülmektedir.

Sancırılar Kırgızlar için birer tarih, folklor hazinesi ve aile yadigâridir. Sancırının ne olduğu ve Kırgızlar için ne ifade ettiğini Esenkul Törökan Uulu şu şekilde ifade eder:

Sancıra, "Sen kimsin, baban kim, deden kim, hangi soydansın, hangi boydansın, hangi ulustansın" sorularına cevap verir. Kendi kökünü bilmeyen kişi insan değildir. Büyükler "Hiç olmazsa yedi atanı bil" ve "Yedi atasını bilmeyen köledir" demişlerdir. Doğrusu kendimizin çıktığı kökümüzü, soyumuzu, boyumuzu açıkça yazmamız gerek. Eğer bunu açıkça yazmazsak halkın tarihini, ulus-boyun tarihini karıştırırız. Sancıra söylemek Kırgızlarda nesilden nesle aktarıla gelen iyi bir gelenektir, bundan sonra da bu geleneğin devam etmesi gerektiği düşüncesindeyiz (Törökan Uulu, 1995, s. 5).

Kırgızların sözlü şecere geleneğinin yanında yazılı şecere geleneğinin de var olduğu ve kökenlerinin yüzyıllar öncesine dayandığı bilinmektedir. Zira İslam etkisi altında kaleme alınan *Câmi'u't-Tevârih* ile aynı gelenekten beslenen *Mecmû'ü't-Tevârih*¹², in müellifleri Kırgız soyundan gelen Sefeddin ibn Damullo Şah Abbas Aksikenti ve oğlu Nooruzmuhammed'dir. Geleneksel Kırgız şecereleri¹³ genellikle Hz. Nuh, oğlu Yafes ve sonrasında Türk Ata ve Oğuz Han'a uzanan bir silsileyle başlamaktadır. Kırgızlarda ulus, boy veya aile tarihlerini bu şecerelere dayandırmak ve anlatımlarına bu şecereler ile başlamak zamanla tarihi metodun bir parçası haline gelmiştir. Fakat Rus işgaliyle birlikte Kırgız şecereleri "ulus şecerelerinden boy şecerelerine" dönüşmüş ama bu dönüşüm Kırgızlara Türk Ata'yı ve Türk büyüklerini unutturamamıştır (Çeribaş, 2012, s. 62-63).

Şecerenin ilk anlamı olan "soy ağacı" özelliği yanında, Kırgız şecerelerinde soy ağacında adı geçen *ata-babaların* gerçek olaylara dayanan, ancak birtakım olağanüstü unsurları da içinde barındıran kısa hikâyeleri de anlatılır. Bu hikâyeler çok uzun olmamakla beraber soyağacında adı geçen ataların kimlerin çocukları olduğu veya kimden evlat edinildiği, nerede yaşadıkları, isimlerinin nereden geldiği, isimlerinin nasıl değiştiği, hangi işle uğraştıkları, öne çıkan sıra dışı bedensel ve davranışsal özellikleri, düşmanlarıyla mücadeleleri, göç hikâyeleri, evlilikleri, bu evliliklerden kimlerin doğduğu gibi konuları işlemektedir. Bu hikâyelerin bir kısmı tamamen mensur ise de bir kısmı da tıpkı Dede Korkut hikâyelerinde olduğu gibi hem manzum hem de mensur metinlerden oluşur (Örneğin *Han Tolubay Bayanı*). Hikâye

¹² XV. yüzyılın sonu ile XVI. yüzyılın ortasında Farsça olarak kaleme alınan *Mecmû'ü't-Tevârih*'te Hz. Muhammed'in nurundan başlanarak, bu nurun Hz. Adem'e emanet edilmesi ve ardından bu emanetin Hz. Muhammed'in doğumuna kadar peygamberden peygambere devredilmesi anlatılmakta, daha sonra da Hz. Muhammed'in ailesi ve On İki İmam'dan sırayla bahsedilmektedir. Bu bölümden sonra ise Cengiz Han, Toktamış Han, Alookeye, Coloy ve Manas'a dair rivayetlere yer verilmektedir. *Mecmû'ü't-Tevârih* Manas'tan bahseden ve Manas Destanı'ndan dizeler içeren en eski yazılı kaynak olması bakımından önemlidir. Aksikenti'ye göre Hz. Nuh'un Ham, Sam ve Yafes adında üç oğlu olmuştur. Bunlardan en çok değer verdiği ve soyunun padişah olmasını istediği oğlu Yafes'tir. Yafes'in Kara Han, Azar Han ve Kiçi Han isminde üç oğlu olmuş ve Kara Han'dan da Oğuz olmuştur (Aksikenti, 2019).

¹³ S. Attakurov şeceresi, Bayımbet Abdırâhmanov (Togolog Moldo) şeceresi, Osmonaalı Sıdık Uulu şeceresi, Talıp Moldo şeceresi, Ümöt Moldo şeceresi, Böömbayev şeceresi gibi (Çeribaş, 2012: 69-73)

kahramanları kimi zaman *Dede Korkut Kitabı*'nda yer alan "soylamalar" tarzında şiirsel bir dille duygularını aktarır (Derkembaev, 2009).

Kırgız şecerelerinde *Dede Korkut Kitabı*'nda olduğu gibi Türklerin sıra dışı hayatından birçok motif vardır. Burada, Dede Korkut hikâyeleri ile Kırgız şecereleri arasındaki yapı ve motif benzerliklerini ortaya koymak için Kırgızistan'ın Issık Göl bölgesindeki Sayak boyuna ait "Beş Ata Kocoyar" şeceresinin bir varyantını Dede Korkut hikâyeleri ile karşılaştırmanın yararlı olacağını düşünmekteyiz.

Beş Ata Kocoyar

Koñuraş, Kocoyar'ın en büyük çocuğudur. Koñuraş iyi avcılık yapan bir adam olduğu için sonradan Askazan diye adlandırılmış. O, Kiyik¹⁴ avına çıktığında "kazanlarınızı asın, sularınızı ısıtmaya başlayın" deyip gider ve su ısınmaya kadar kiyiği avlayıp gelmeye yetişmiş. Kiyiğin eti ile konu komşusuna kadar bakarmış. Bundan dolayı ona Askazan ismi konulmuş.

Askazan iki-üç kadınla evli, malı, hayvanı olan, kiyik avlayıp bahadırılık yapan biriymiş. Bir keresinde, "Sütlü Bulak" geçidini aşarak Çelek'teki yaylaya doğru hayvanlarını sürmüş. Geçidin sonuna vardığında Askazan'ın bir devesi semizlikten yürüyemez olmuş. Askazan devenin yanında bulunup onu dinlendirmiş, sonra onu yavaşça sürerek "geçidi geçip gel" diye kardeşi Esenbay'ı geride bırakmış. Kendileri geçidi aşıp gitmiş. Göç gittikten sonra Esenbay deveyi yıkıp dört ayağını bağlamış, deveyi böylece kaldırıp geçidin beline çıkmış. Esenbay'a yardım için gönderilen İristay geçidin beline çıkıp gelse, aşağı tarafta devenin dört ayağı havaya kaldırılmış şekilde getirildiğini görmüş. İristay'ın onu gördüğünü fark eden Esenbay hemen bele yetip, deveyi yavaşça yere bırakmış. İristay'ın yanına gelip, "deveyi kaldırdım diye kimseye söyleme, söylersen kafanı böyle yararım" diye kafasını ellerinin arasına alıp gözlerini çıkana kadar sıkırmış. İristay'ın iki gözünün çıktığını gören Esenbay telaşlanıp İrisbay'a abanmış ve avucuyla ovuşturup gözünü geri yerine sokmuş. İrisbay korkup kalmış, bu olayı hiç kimseye söylememiş. Köye vardığında iki gözü şişmiş ve ağrıyordu.

Askazan, kardeşi Esenbay'ı 6-7 kadınla evlendirmiş. Ama hepsi de ölmüş. "Kardeşim, neslini bir görseydi" diye Askazan endişeyle yaşamış. Esenbay ise bu durumu hiç umursamamaktaymış. Günlerin birinde Askazan, Bel-Bulunda yerleşen Kulça'nın köyünü dolaşırken deve güderken, keçe yapan birçok kadın görmüş. Kadınlardan birinin kalçası geniş, iriceymiş. Kendi evine gelip karısına "kocaman kara kadın kim" diye sorsa: "Oy o Bokço'nun kadını değil mi, ne oldu?" diye cevap almış. Askazan, "O Bokço'nun karısı ise sen onunla bir konuşur musun? Esenbaya uyar mı yok mu?" diye söylemiş. Karısı: "Oy onunla mı evlendireceksin, Bokço'nun ondan üç çocuğu yok mu?" dediğinde, Askazan "Hiç önemli değil, Esenbay'a yarasa yeter, Bokço'yu hallederiz" demiş. Karısı varıp konuşsa, kadın gözlerini yumup kabul ettiğini belirtmiş. Askazan, Bokço'yu çağırıp "Sen kadını Esenbay'a ver, ben seni genç bir kızla evlendireceğim" demiş. Bokço bunu uygun görmüş. Böylece Esenbay'a layık kadın bulunmuş. O kadın Esenbay'a, İrisbay ve Ormotoy isimli oğulları doğurmuş (Rahat Azarov, Mart 202; Zakirov ve Asanaliev, 1991).

¹⁴ Kiyik: Domuz hariç olmak üzere bütün çatal tırnaklı yabanî hayvanlar (Yudahin, 1988: 475).

Bu Kırgız şeceresi *Dede Korkut Kitabı*'yla birçok yapısal benzerlik ve ortak motif barındırmaktadır. Bunlar şu şekildedir:

2.1-Ad Alma Geleneği

Beş Ata Kocoyar şeceresinde Koñuraş, sonradan Askazan ismi almıştır. Sebebi ise kiyik avına çıktığında ocağın üstüne astığı kazanlardaki sular ısınana kadar avını avlayıp gelmesidir. Türk folklorunda av, savaş taktiklerinin ve silahlarının kullanıldığı bir tür savaştır. Av sırasında gösterilen beceriler de kahramanlık içerisinde değerlendirilmekte, avcılar yurtları zor durumda kaldıklarında bahadıra, alpa dönüşmektedirler (Zaloğlu, 2011, s. 41).

Türk folklorunda doğan bebeğe ad koymayla ilgili çok geniş bir uygulama geleneği olduğu göze çarpmaktadır. Bu gelenekler arasında doğan çocuğu kötü ruhlardan korumak için olumsuz anlamları içeren (İtbarak, İtbaray, Çoçkabay, Bokmurun gibi) ya da daha önceki çocukları ölen ailelerin bu kötü ruhları şaşırtmak için çocuğun satıldığını ifade eden (Satı, Satılmış, Sativaldi gibi) isimler vardır (Alkaya 2001, s. 4). Bununla birlikte Türk anlatılarında, sonradan bahadır olacağı belli veya doğumu ümitle beklenen çocukların isimlerinin peygamber veya birden bire ortaya çıkan aksakallar tarafından da verildiği görülmektedir (Manas, Semetey gibi). Altaylar'da sürgünde doğan Manas'ın adı Kalmuk ve Çinlilerin öğrenmemesi için ilk başta saklanmış ve ona isim toyunda "Devcinli" adı verilmiştir (İnan, 1992, s. 7). Zira Manas adı Kırgızların beklediği kurtarıcının adıdır. Ayrıca bazı kahramanlar yapıp ettikleri yiğitliklere ve kabiliyetlerine göre yeni bir ad almaktadırlar. Bu kişiler doğduklarında ilk önce iğreti bir ad alırlar; gerçek adları ise yaptıkları kahramanlık veya sıra dışılıktan sonra verilir (Alkaya 2001, s. 1). Bu şekilde ad alma uygulaması Uygur harfli Oğuz Kağan Destanı'nda (Saklap, Kıpçak, Karluk, Kalaç, Kanğaluğ) (Ögel 1993, s. 121-124), Alpamış Destanı'nın Özbek varyantında (Hakimbek'in Alpamış adını alması) (Alkaya 2001, s. 2) ve *Dede Korkut Kitabı*'nda da (Boğaç Han, Bamsı Beyrek ve Basat) görülmektedir.

Dede Korkut Kitabı'nda ad vermeyle ilgili epizotların ilki "Dirse Han-Oğlu Boğaç Han Boyunu Beyan Eder" hikâyesinde Dirse Han'ın oğluna Dede Korkut'un Boğaç adını vermesidir:

Dirse Han'ın verdiği şölende edilen dualarla Allah'ın nasip ettiği oğlu on beş yaşına geldiğinde Dirse Han Bayındır Han'ın ordusuna karışır. Bir yaz bir güz olmak üzere Bayındır Han'ın sert taşa boynuz vursa taşı un gibi eden boğası ile erkek deve dövüştürülmekte, Oğuz beyleri de seyredip eğlenmektedir. Yine bir yaz günü boğa saraydan çıkarılır. Sağında ve solunda üçer kişi demir zincirle boğayı zapt etmeye çalışarak onu deveyle dövüşün olacağı

meydana salarlar. Bu sırada Dirse Han'ın oğlu üç çocukla meydanda aşık oynamaktadır. Diğer üç çocuk kaçarken Dirse Han'ın oğlu meydan da kalakalır. Boğa onu helak etmek için hücum eder. Oğlan boğanın alnına yumruk vurur. Boğa tekrar gelir ve bir yumruk daha yedikten sonra birbirlerine kenetlenirler. Sonra oğlan boğanın önünden çekilip onun yıkılmasını sağlar ve bıçakla kafasını koparır. Oğuz beyleri oğlanın başına toplanıp aferin derler. Sonra oğlana ad koyması için Dede Korkut'u çağırırlar. Dede Korkut da oğlan bir boğa öldürdüğü için ona Boğaç adını verir (Gökyay, 1973, s. 4-7).

Dede Korkut Kitabı'nda yer alan ikinci ad verme olayı ise "Kam Büre Bey-oğlu Bamsı Beyrek Boyunu Beyan Eder" hikâyesinde Pay Püre'nin oğluna Dede Korkut'un Bamsı Beyrek adını vermesidir:

Bay Büre Bey'in oğlu Bamsı on beş yaşına yeter. Bir gün avlanırken babasının tavlasına gelir. Bir gün av dolayısıyla babasının tarlasına gelir. Oğlan orada dinlenirken bezirgânlar da Kara Dervend'e konmuşlardır. Bezirgânlar dinlenirken Evnük Kalesinin kâfirleri beş yüz atlı ile bunları yağmalarlar. Bezirgânlardan küçüğü kaçıp kurtulur ve Oğuz topraklarındaki Bamsı'yı adamlarıyla görür. Ondandır yardım diler. Bunun üzerine oğlan içmeyi bırakır ve adamlarını alıp bezirgânın rehberliğinde kâfirlerin yerini bulur. Onlara saldırıp malları geri alır. Bu durumu bezirgânlar Bay Büre Bey'e söyleyince oğlunun ad alacak kadar kan döküp baş kestiğini öğrenen Bay Büre Bey Dede Korkut'u çağırır ve Dede Korkut oğlana Bamsı Beyrek adını koyar (Gökyay 1973, s. 32-34).

Dede Korkut Kitabı'nda yer alan üçüncü ad verme olayı ise "Basat Tepegözü Öldürdüğü Boyunu Beyan Eder" hikâyesinde Aruz Koca'nın kayıp olan oğlunun bulunması üzerine Dede Korkut'un ona Basat adını vermesidir:

Oğuzlar baskına uğrar ve kaçarken Aruz Koca'nın oğlu düşer. Onu bir aslan bulur ve büyütür. Yurduna dönen Oğuzların atlarına vahşi bir çocuk saldırmaktadır. Bunun kayıp oğlu olabileceğini düşünen Aruz Koca gidip oğlanı bulur ve obaya getirip şenlik düzenler. Fakat oğlan geri aslan yuvasına kaçmaktadır. Yeniden obaya getirilen çocuğun yanına Dede Korkut gelir ve ona insan olduğunu, hayvanlarla arkadaş olmaması gerektiğini, güzel atlara binmesini, güzel yiğitlerle arkadaş olmasını ve at sürmesini tembihleyip adını Basat koyar (Gökyay, 1973, s. 105). Bu hikâyede Basat'ın ismi henüz bir kahramanlık göstermeden verilse de *basat* sözcüğünün *busat* veya *pusat* şeklindeki okumaları (Serkaya, 2007), daha onun Tepegöz karşısında göstereceği kahramanlık gerçekleşmeden Tepegözü'n tek gözünü kör etmesini sağlayan "sünülüg"e (demir kazık-süngü) veya Tepegöz'ün başını kestiği, Tepegöz'e ait kınısız kılıca bir gönderme gibidir.

Dede Korkut Kitabı'ndan yukarıda yapılan alıntılarda da görüldüğü üzere kişinin sonradan ad alması onun gösterdiği beceri ve kahramanlıklarına bağlıdır. Aynı şekilde Beş Ata Kocayar şeceresinde Koñuraş'ın avlanmadaki becerisi onun Askazan adını almasını sağlamıştır. Bununla birlikte *Dede Korkut Kitabı*'nda sonradan ad alan kişiler çocuk yaştadır ve hepsinin yaşı ad aldıkları sırada on beştir. Burada on beş yaşının o dönemli Oğuz toplumu için bir erginleşme çağı olarak düşünüldüğü, ayrıca on beşin formülistik ifadelerden biri olabileceği de tahmin edilebilir. Gösterdikleri kahramanlıklara göre isimlerini Oğuzların aksakalı Dede Korkut vermektedir. Koñuraş'ın Askazan adını aldığı yaş hakkında söz konusu şecerede bir bilgi yoktur. Ayrıca Askazan ismi bir aksakalın verdiği isimden ziyade halk tarafından verilen bir lakap gibi durmaktadır. Bu durum, sancıra hikâyesinin anlatımının üzerinden henüz içine formülistik motiflerin ve aksakal tarafından isim verme ritüelinin hikâyeye dâhil edileceği kadar zaman geçmediğini gösterir.

2.2- Çocuksuzluk Motifi

Beş Ata Kocoyar şeceresinde de Askazan, kardeşi Esenbay'ın kadınlarının henüz doğum yapmadan ölmelerine çok üzülme ve kardeşim neslini göremeyecek diye korkmaktadır. Bununla birlikte Esenbay bu durumdan pek de şikâyetçi değildir. Türk folklorunda çocuksuzluk motifinin işlendiği birçok anlatı vardır. Bunlar arasında Manas Destanı'nda Manas'ın doğumundan önce babası Cakıp ve annesi Çıyırđı'nın evlenmelerinin ardından on dört yıl geçmesine rağmen çocuklarının olmayışı ve buna çare olması için yaptıkları uygulamalar en dikkat çekicilerinden biridir.

Manas Destanı'nın Radloff varyantında Cakıp Han çocuklarının olmayışının sorumluluğunu eşine yüklemekte ve onu dağılan saçlarını toplamadığı, Tanrı'ya tövbe etmediği, belini sağlam bağlamadığı, mezarlı yeri ziyaret etmediği, elmalı yerde yuvarlanmadığı ve şifalı sulara gecelemediği için suçlamakta, bunları yapmadığı için bir erkek çocuğa sahip olamadığını dile getirmektedir. Daha sonra Cakıp Han, Çıyırđı'nın beline sadak bağlatmış ve bir oğlan doğurmasını sağlamıştır (Yıldız, 1995, s. 537-538). Manas Destanı'nın Orozbekov varyantında ise Cakıp Han Çıyırđı'la evleneli on dört yıl olmasına rağmen bir oğlu olmayışına ağlarken ona üzüntüsünün ne olduğunu soran karısına Cakıp Han, Radloff varyantında da yer alan ihmalkârlıklarını sayıp onun yüzünden çocuğunun olmadığını söyler. O gece Cakıp Han bir rüya görür ve karısı Çıyırđı'ya anlatır. Yine Cakıp Han'ın ikici karısı Bakdevlet de bir rüya görmüştür. Bu düşleri yormak için muhteşem bir ziyafet tertip edilir. Bayyegit isimli bir ihtiyar bu düşleri Çıyırđı'nın bir erkek bir de kız, Bakdevlet'in de ikiz erkek doğuracağı şeklinde yorar ve bir süre sonra Çıyırđı, Manas'a hamile kalır (İnan, 1992, s. 6).

Dede Korkut Kitabı'ndaki "Dirse Han-oğlu Boğaç Han Boyunu Beyan Eder" ve "Kam Büre Bey-oğlu Bamsı Beyrek Boyunu Beyan Eder" hikâyelerinde Türk folklorunun en tipik özelliklerini taşıyan çocuksuzluk-çocuk özlemi ve doğum motifleri kendine yer bulmuştur:

"Dirse Han-oğlu Boğaç Han Boyunu Beyan Eder" hikâyesinde Kam Gan oğlu Han Bayındır yılda bir kez Oğuz beylerini davet edip tertip ettiği şöleninde bir yere ak otağ, bir yere kızıl otağ ve bir yere de kara otağ diktirir. Ne oğlu ne de kızı olanların bu kara otağa oturmalarını ya da isterse kalkıp gitmelerini aşığılayıcı bir dille ifade eder. Oğuz beylerinden oğlu ve kızı olmayan Dirse Han şöleninde bu muameleye maruz kalınca Dirse Han hatununun yanına giderek oğulsuzluğun kusurunun onda mı kendinde mi olduğunu öfkeyle sorar. Hatunu ise onu suçlamamasını, ala çadırını dikip aygır, erkek deve ve koç kesmesini, Oğuz beylerini toplamasını, fakirlere yardım etmesini ve şölen vermesini, olur ki bir ağzı dualının hayır duası ile Tanrı'nın çocuk vereceğini tembihler. Dirse Han hatununun dediklerini yapar ve dediği gibi hatunu hamile kalır ve bir oğlan doğurur (Gökyay, 1973, s. 4-6).

"Kam Büre Beg-oğlu Bamsı Beyrek Boyunu Beyan Eder" hikâyesinde ise Kam Gan oğlu Bayındır Han'ın sohbetine İç Oğuz ve Dış Oğuz beyleri katılırlar. Bay Büre Beg de sohbe gelmiştir. Bay Büre Beg, Bayındır Han'ın yanındaki beyleri-delikanlıları görünce ah eder ve kendini kaybederek ağlamaya başlar. Sebebini Bayındır Han'ın damadı Salur Kazan sorduğunda Bay Büre Beg mirasımı bırakacak oğlum yok, bir oğlum olsa da Bayındır Han'a hizmet etse, ona bakıp sevinsem, kıvansam der. Bunu dedikten sonra kudretli Oğuz beyleri el kaldırıp dua ederler. Bu sırada Bay Bican Beg de kendisinin bir kızı olması için Oğuz beylerinden dua ister. Oğuz beyleri onun içinde dua eder. Bay Bican Beg, eğer kızı olursa Bay Büre Beg'in oğluna beşik kertmesi yaptıracağını söyler. Bunun üzerinden birkaç zaman geçtikten sonra Bay Büre Beg'in bir oğlu, Bay Bican Beg'in de bir kızı olur (Gökyay, 1973, s. 31-32).

Dede Korkut Kitabı'ndan yapılan bu alıntılar çocuk sahibi olmanın Türk toplumundaki saygınlığını ve değerini göstermektedir. Aynı şekilde çocuk sahibi olmayan kişiler de en büyük zenginlikten ve mutluluktan mahrum, geleceğe güvenle bakamayan ve malının mülkünün gününü göremeyen kişilerdir. Çocuğun kız ya da oğlan olmasının çok büyük bir farkı yoktur. Zira Bayındır Han'ın şöleninde kızı olanlar için kızıl otağ dikilir ve ayrıca Bay Bican Beg Oğuz beylerinden kendisinin kız çocuğu olması için dua istemiştir. *Beş Ata Kocoyar* şeceresinde ise toplumda belirgin bir yeri olan yardımsever ve saygın Askazan'ın kendisi çok sayıda çocuğa sahip olmasına rağmen kardeşi Esenbay'ın çocuklarının olmaması onun için büyük bir elemidir ve "kardeşim neslini göremeyecek mi?" diye endişelenmektedir.

Bu durum Kırgız toplumunda kardeşler arasındaki bağın büyüklüğünün ve birbirlerinin çocuklarını kendi çocukları gibi saymalarının bir yansımasıdır.

2.3- Olağanüstü Fiziksel Güç

Beş Ata Kocoyar şeceresinde Askazan'ın kardeşi Esenbay'ın olağanüstü fiziksel gücüne değinilmektedir. O ağabeyiyle birlikte sürüleri yaylaya doğru sürerken bir devenin semizlikten dolayı yürüyememesi üzerine Esenbay'ı devenin yanında bırakarak yavaşça gelmelerini söyler. Esenbay ise herkes gittikten sonra deveyi bağlayıp kaldırır ve geçidi aşar. Bunu İrisbay'ın gördüğünü anlayan Esenbay deveyle onun yanına gelir ve kimseye söylemeyeceğine dair söz vermesi için onun başını elleriyle sıkmaya başlar ve sıkmanın şiddetinden İrisbay'ın gözleri yerinden çıkar.

Türk halk anlatılarında kahraman alplar cesaretleri kadar fiziksel sıra dışılıklarıyla da dikkat çekmektedir. Bazı alplar hayranlık ve korku uyandıracak derecede iridirler (Manas, Semetey, Toltoy, Külçoro, Alıp Manaş, Köroğlu gibi). Bu irilikleri sebebiyle her at onları taşıyamaz, onları ağırlığına alışan kendi tulparlarını ise başka bir yiğit zapt edemez. Alplar bu iriliklerine çocuk denilecek yaşlarda yani on iki-on beş yaşlarından itibaren sahip olurlar. Yine bu yaşlarda da ilk kahramanlıklarını göstermeye, kendilerinden yaşça büyük meşhur düşmanları yenmeye başlarlar. Manas henüz on iki yaşındayken Kalmukların ve Çinlilerin hanı Esen Han'ın bahadırlarından Koçko ve Tagılık Bahadırı birebir dövüşte yenmiş ve Kırgızların uyanışını sağlayıp anayurtları olan Talas'a göçü başlatmıştır (İnan, 1992, s. 9).

Ad alma geleneği başlığında da değindiğimiz gibi *Dede Korkut Kitabı*'ndaki "Dirse Han-oğlu Boğaç Han Boyunu Beyan Eder" ve "Basat Tepegözü Öldürdüğü Boyunu Beyan Eder" hikâyelerinde Boğaç ve Basat olağanüstü fiziksel güçleri ve taktik becerileri sayesinde daha önce kimsenin alt etmeyi beceremediği güçlü rakiplerin (boğa ve Tepegöz) karşısına çıkmış ve onları alt etmişlerdir.

Dede Korkut Kitabı'ndaki fiziksel gücün olağanüstülüğü *Beş Ata Kocoyar* şeceresinde de söz konusudur. Bu da iki halk anlatısındaki ortak noktalardan bir diğeridir. *Beş Ata Kocoyar* şeceresindeki Esenbay'ın macerasında *Dede Korkut Kitabı*'ndakilerden farklı olarak bu olağanüstü gücün halka açık edilmeme gayesi güdülmektedir. Öyle ki bunun endişesi ile Esenbay yine gücünün kontrolünü kaybetmekte ve İrisbay'ın başını gözleri dışarı fırlayacak kadar sıkmaktadır.

2.4- İdeal, Güçlü Kadın ve Sıra Dışı Bir Evlilik

Beş Ata Kocoyar şeceresinde Askazan kardeşi Esenbay'ın çocuğu olmamasından dolayı üzüntü duymaktadır. Zira Esenbay'ın altı-yedi karısı daha önce doğum yapmadan ölmüştür. Kadınların neden öldüğüne dair bir ifade hikâyede yer almamaktadır. Ancak Askazan'ın deve güderken keçe yapan kadınlar arasında geniş-iri kalçalı esmer bir kadını görmesi üzerine onun Esenbay'a uygun olduğuna kanaat getirmesi önceki kadınların ölüm nedenlerinin fiziksel zafiyet olduğunu düşündürmektedir. Askazan o kadının üç çocuklu ve Bokço'nun eşi olmasını önemsemez. Karısı aracılığıyla o keçe yapan kadının fikrini öğrenen ve olumlu cevabı alan Askazan, Bokço ile konuşur ve genç bir kızla evlendirme karşılığında karısını kardeşi için ister. Bokço buna rıza gösterir. Esenbay ile bu kadının evliliğinden iki çocuk dünyaya gelir.

Kırgız Türklerinin folklorunda iri ve güçlü kadınlar sık sık karşımıza çıkmaktadır. Alp kadın tipine giren bu kadınlar üstün fiziksel güce sahiptirler ve bir kısmı evlenecekleri erkeğin kendilerini dövüşte yenmesini bekler (Kanıkey, Baytoru, Kız Saykal, Canıl Mirza, Kız Darıyka gibi). Bununla birlikte Kırgız destanlarında ideal kadın tipinin özelliklerinden biri de “Doğurma ve annelik yapma”dır (Fedakar ve Aksoy, 2019, s. 110). Geçmiş dönemlerde semiz ve iri bir kadının güçlü ve sağlıklı çocuklar doğuracağı düşüncesi yaygındır. Neolitik çağlardan kalan heykelciklerde şişman kadınların tasvir edilmesi de bu kanıdan ileri gelmektedir.

Dede Korkut Kitabı'nda yer alan “Kanglı-Koca oğlu Kan Turalı Boyunu Beyan Eder” hikâyesinde oğlunu evlendirmek isteyen Kanglı Koca'ya oğlu, kâfirlerle savaşıcağı zaman kendinden önce atılıp, atlanıp kâfirleri basan ve başlarını alan bir kadın istediğini söyler. Babası da oğluna “Oğul sen kız istemezmişsin, bir cılasın bahadır istermişsin; anuñ ardında yiyessin, içessin hoş geçessin” der (Gökyay, 1973, s. 83). Bu sahne *Dede Korkut Kitabı*'nda yiğitlerin arzuladığı kadın tipinin tasviri için dikkat çekicidir.

Yine “Kam Büre Beg-oğlu Bamsı Beyrek Boyunu Beyan Eder” hikâyesinde beşik kertmesi olan Banı Çiçek ve Bamsı Beyrek bir av sırasında karşı karşıya gelirler. Beyrek, o çadırdaki kızın nişanlısı olduğunu anlar; ancak Banı Çiçek kendisini dadı olarak tanıtarak at yarışında, ok atma ve güreşte onu yenerse ancak o şekilde Banı Çiçek'in Beyrek'e görünceğini söyler. At yarışında ve ok atmada Beyrek kazanır ancak güreşte Banı Çiçek Beyrek'i epey zorlar. Yenilmekten korkan Beyrek kızın memesini tutmak ve ince belinden kavramak suretiyle onu yere yıkar. Bu sırada Banı Çiçek kimliğini ifşa eder ve iki genç öpüşür (Gökyay, 1973, s. 36). Bu hikâyede her ne kadar Banı Çiçek'in iriliği ve semizliğine değinilmese de o bahadır bir

kızdır ve Beyrek'i güreşte yenmeye yetecek kadar güce sahiptir. Bununla birlikte anlatıda birtakım cinsel ifadeler açıkça yer almakta, bundan kaçınılmamaktadır.

Beş Ata Kocoyar sancıra hikâyesiyle *Dede Korkut Kitabı*'ndan örnek verdiğimiz hikâyelerdeki ortak noktalardan biri de bahadır erkeklere güçlü kadınların denk olmasıdır. Bununla birlikte cinselliğin bir tabu olmadan anlatılarda yer alması da ortak noktalardan bir diğeridir. *Beş Ata Kocoyar* şeceresinde yer alan, kadının ve kocasının rızasını alarak kadını genç bir kızla takas etme detayı ise daha önce karşılaşmadığımız sıra dışı bir evlilik yoludur. Ancak bunun bir zorbalık ve ahlak dışı bir durum olduğunu söylemek güçtür. Zira anladığımız kadarıyla bu eski Kırgız toplumunda gerçekleşebilen bir uygulamadır.

Kırgız şecerelerinden seçtiğimiz *Beş Ata Kocoyar* hikâyesi Dede Korkut hikâyeleri ile yukarıda belirttiğimiz başlıklar kapsamında birçok ortak noktaya sahiptir. Ancak farklı Kırgız şecereleri de incelenerek burada olmayan daha başka motiflerin ve yapısal benzerliklerin tespit edileceği ve *Dede Korkut Kitabı*'yla daha çok benzerliklerin görüleceğinden şüphemiz yoktur. Bununla birlikte *Beş Ata Kocoyar* şeceresi de dâhil olmak üzere *Han Tolubay Bayanı* gibi yarı manzum yarı mensur Kırgız şecerelerinin anlatım tarzı Dede Korkut'un üslubunu çağrıştırmaktadır. Buradan yola çıkarak Dede Korkut hikâyelerinin kökenlerinin şecereler olabileceği dikkate alınması gereken bir husustur.

3. Boyunu Beyan Eder, Boy Boylama Ve Soy Soylama

Dede Korkut Kitabı'nın Dresden nüshasında yer alan hikâyelerin başlıklarının sonunun istisnasız “boyunu beyan eder” şeklinde olması; ayrıca bazı hikâyelerin sonunda Dede Korkut'un kopuzuyla gelip *boy boylayıp soy soylaması* ve hikâye kahramanlarının zaman zaman söyledikleri bazı manzumelerin *soylama* adıyla geçmesi *Dede Korkut Kitabı*'ndaki bu kalıplaşmış sözlerin anlamı üzerine düşünmeyi gerekli kılmaktadır. *Dede Korkut Kitabı* terminolojisinde boy boylamak ile “destan söylemek, hikâye anlatmak” ve soy soylamak ile “manzume dizmek” anlaşılmaktadır (Uçar, 2020, s. 214). “Hamilton, hikâyelerde geçen soy ve soylama kelimelerinin kökeninin Eski Türkçe saw (< sab) “söz, haber, konuşuk” sözüne dayandığını belirtmiş Tezcan da onun bu açıklamasını benimsemiştir” (Hamilton,1974, s. 114'ten ve Tezcan, 1978, s. 227- 236'dan aktaran Uçar, 2020, s. 214). Ancak *Dede Korkut Kitabı*'nda tüm manzum ifadeler soy soylamak olarak nitelendirilmez. Dresden nüshasındaki birinci hikâyede Dirse Han'a, karısına ve Boğaç Han'a ait tüm manzum konuşmalar soylama olarak nitelendirilmişken ikinci hikâyede kâfirler, Karacuk Çoban ve Salur Kazan'ın manzum konuşmaları soylama değildir; ancak burada Burla Hatun'un ki soylamadır. Uruz Han'ın ise ilk konuşması soylama değilken daha sonraki ağaca yaptığı konuşması soylama olarak

geçmektedir. Üçüncü hikâyede görüldüğü gibi Dede Korkut'un metin içindeki her manzum sözü soylama olarak geçmezken hikâyenin geri planda kalan karakterlerinden bezirgânların konuşması soylama olarak geçebilmektedir. Ancak burada “bezirgânlar dahı soy soyladı” denilmesi soy soylamanın sıradan manzum ifadelerden üstün bir yanının olduğunu göstermektedir (Gökyay, 1973, s. 43). Böylece soy soylama ile manzum ifadelerin kastedildiği kesin olmakla birlikte tüm manzum ifadelerin soylama olmadığı; soylamaların daha çok hikâyenin önemli kahramanları tarafından söylenmesine rağmen onların tüm manzum ifadelerinin soylama olarak geçmediği ve birtakım yan karakterlerin de soylama söyleyebildiği anlaşılmaktadır. Bununla birlikte Dede Korkut'un birçok hikâyenin sonunda özlü sözlerden oluşan soylamalar söylediği de görülmektedir.

Ayrıca belirtmek gerekir ki yukarıdaki araştırmacıların açıklamalarında yer alan soy soylama sözünün “söz, haber, koşuk” anlamı ile boy ve boy boylama sözlerinin “destan söylemek, hikâye anlatmak” anlamına *Dede Korkut Kitabı* dışındaki metinlerde rastlanmamaktadır (Polat, 2005).

Bu durum *Dede Korkut Kitabı*'ndaki “boyunu beyan eder, boy boylama, soy soylama” ifadeleri üzerine yeni çalışmaları gerekli kılmaktadır.

Bu konudaki önerimiz, “boyunu beyan eder”deki “boy” sözünün erken kullanımındaki anlamının “destan” veya “hikâye” değil; o hikâyenin anlatıldığı ve o hikâyedeki kahramanla özdeşleşmiş bir oymağa, taifeye atıf olduğudur. Anlatılan hikâye bir oymağın kökenlerindeki ilk atanın başından geçen bir olayı, onun olağanüstü özelliklerini, düşmanlarıyla mücadelesini veya İç Oğuz ile Dış Oğuzun mücadelesinin anlatıldığı hikâyede olduğu gibi tarihin bir dönemindeki Oğuz boyları arasında yaşanan ayrışmayı anlatıyor olabilir.

Daha sonra ise “boy boylama” sözünün “boyun hikâyesinin anlatımı” anlamından sıyrılarak daha genel anlamda “destan, hikâye anlatmak” anlamına dönüştüğü görülmektedir. Bunun gibi “soy soylama” ise “soylu göstermek, ululamak” anlamlarından çıkarak destan içerisinde yer alan manzum metinleri isimlendirmek için kullanılmaya başlanmıştır. Ancak soy soylama tüm manzum metinler için değil, destanda özellikle öne çıkan kahramanların bazı manzum konuşmalarında ve Dede Korkut'un hikâye sonlarındaki özlü sözlerinden önce kullanılmıştır.

Bu terimler, hikâyelerin ilk hali olan şecere anlatılarında doğrudan taife ve oymak gibi etnonimlerle birlikte kullanılmaktayken aradan geçen yüzyıllar içerisinde bir anlam aşınmasına uğramış ve ilk anlamlarını kaybederek anlatı, hikâye, manzum metin anlamına gelen kalıplaşmış sözlere dönüşmüşlerdir. Ancak yine de bu kalıplaşmış sözler diğer halk anlatılarında ve günlük konuşmalarda kullanılmamış, yalnızca *Dede Korkut Kitabı*'na has bir terminoloji olarak korunmuştur.

Sonuç

Dede Korkut Kitabı'ndaki anlatıların bir kısmının *Câmi'u't-Tevârîh* ve *Şecere-i Terâkime* gibi Orta Çağın ve Yeni Çağın tarih ve şecere kitaplarında da yer alması onların yalnızca bir destan veya hikâye olmaktan öte Türkmenler arasında atalara dair anlatıla gelen birer şecere hikâyesi olduğunu göstermektedir. Bu anlatıların bir kısmı Dresden, Vatikan ve Günbet gibi nüshalarda yazıya geçirilmişken bir kısmı yalnızca Salur Kazan anlatıları olarak tespit edilmiştir. Bununla birlikte kayda alınamayan daha birçok Dede Korkut anlatısının olduğu da tahmin edilebilir. Başta *Dede Korkut Kitabı*'nda olmak üzere diğer Oğuznamelerde de Salur Kazan'ın ön planda olması bu şecere hikâyelerinin Türkmenlerin en önemli boylarından Salurlara ait olması ihtimalini güçlendirmektedir. Eserde adı geçen ancak tarihsel varlığı söz konusu olmayan kişilerin durumunu ise bu anlatıların ilk halinin Türkmenler henüz Müslüman olmamışken yaratılmasıyla ve bunların anlatıldığı küçük boyların yazılı kültürlerle temas kurmamasıyla açıklamak mümkündür. Muhtemelen *Dede Korkut Kitabı*'ndaki bazı hikâyeler, sonraları siyasî olarak etkili olacak, ancak bu hikâyeler ilk anlatıldığı dönemde Orta Asya'nın derinliklerinde yaşayan, büyük siyasî hadiselerden uzak boyların şecereleridir. Nitekim Dede Korkut hikâyelerinde geçen "Ol zamanda bir oğlan baş kesüp kan dökmese ad komazlarıdı" gibi ifadeler hikâyenin anlatıldığı dönemle olayların geçtiği dönem arasında, bazı geleneklerin unutulabileceği kadar uzun bir zamanın geçtiğini göstermekte; bu da olayların geçtiği dönemi, kayda geçirildiği dönem olan XV. yüzyıldan birkaç yüzyıl geriye götürmektedir. Birçok sosyal ve kültürel işlevi yerine getiren şecere geleneği Kırgızlarda hâlâ canlı olarak yaşatılmaktadır. Bu makalede örnek olarak verdiğimiz *Beş Ata Kocoyar* sancıra hikâyesi bir ailenin atalarının nasıl ad aldığını, olağanüstü niteliklerini, kahramanlıklarını-yiğitliklerini, kimlerle nasıl evlendiğini *Dede Korkut Kitabı*'ndaki hikâyelere benzer bir üslupta anlatması bakımından dikkat çekmiş ve analiz edilmiştir. Dede Korkut hikâyelerinin de ilk ortaya çıktıkları dönemde aslında bazı boyların şecereleri olabilecekleri, daha sonra kurgusuna ve şahıs kadrosuna yapılan birtakım ilavelerle genişleyip masalsı bir yapıya kavuştuğu söylenebilir. Ancak bu değişim ve eklemelere rağmen Dede Korkut hikâyeleri yine de gerçekçi metinlerdir. Bu sebeple Dede Korkut da bir masalcı değil boyların tarihlerini, köklerinin birbirleriyle bağlarını anlatan bir bilge, bu bilgilerin resmi kaynağı, meşruiyetlerinin şahidi, onların varoluş ve asalet iddialarının dayanağıdır. Hikâyeler halkı eğlendirmenin ötesinde önemli işlevlere sahiptir. Bu sebeple söz konusu anlatılar yüzyıllar öncesinde bile birden çok defa kaydedilmiş, tarihî bir belge değeri görmüştür.

Bu makalede *Dede Korkut Kitabı*'nın şecere köklerinden gelmiş olabileceğine dair bir diğer argüman da eserin Dresden nüshasında yer alan "boyunu beyan eder", "boy boylama" ve "soy

soylama” kalıplaşmış sözlerinin ilk anlamı üzerinedir. “Boy”un ilk kullanımının günümüzde kabul edildiği gibi “destan, hikâye” anlamında değil, aslında o hikâyenin anlatıldığı ve o hikâyedeki kahramanla özdeşleşmiş bir tafiafe atıf olduğu; soy soylamanın ilk dönemlerdeki anlamının ise muhtemelen hikâyedeki bir kahramanı ululamak ve soylu göstermek için söylenen manzume olduğu düşünülmektedir.

Kaynakça

- Aksoy, H. Ve Fedakar, S. (2019). Türk Destanlarındaki Kadın Tiplerin Tespiti ve Tahlili: Kırgız Destanları Örneği. *Milli Folklor*, C. 16(124), s. 105-120.
- Aksıkentî, S. (2019). *Mecmû'üt- Tevârîh*. (Çev.: Mehmet Çeribaş), Kesit Yayınları: İstanbul
- Alkaya, E. (2001). Türklerde Ad Verme Geleneği ve Kişi Adları, *Türk Kültürü*, C. XXXIX, 459, s. 442-448
- Arvas, A. (2016). Kırgız Şecereleeri Üzerine Bir Değerlendirme. *Çankırı Karatekin Üniversitesi Karatekin Edebiyat Fakültesi Dergisi*, C. 4(2), s.103-115.
- Asanbayeva, C. (2005). Kırgızistan'da Şecere Ve Kırgız Tarihini Yazan İlk Yazarlar Ve Onların Eserleri (1849-1949). (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Kırgızistan-Türkiye Manas Üniversitesi, SBE, Bişkek.
- Aşlar, H. (2017). Tarihî Konulu Kırgız Romanlarında Şecere Unsuru ve Çeşitli Motiflerin Tespiti Üzerine. *Türk Dünyası Dil ve Edebiyat Dergisi*, C.44, s. 83-93.
- Attokurov, S. (1995). *Kırgız Sancırası*. Bişkek: Kırgız Uluttuk İlimder Akademiyası Tarih İnstitutu.
- Çeribaş, M. (2011). Erlik'ten Şöklı Melik'e Türk destanlarında düşman unsurlar ve Dede Korkut boylarında kâfirler. *Türk Dünyası Araştırmaları*, 192, (Mayıs-Haziran), İstanbul
- Çeribaş, M. (2012). Kırgız Şecerecilik Geleneğinde Türk Boyları Meselesi ve Oğuz Kağan. *Türk Kültürü Türk Kültürü Araştırmaları Dergisi*, 1, 61-78.
- Duymaz, A. (1997) *Bir Destan Kahramanı Salur Kazan*, Ötüken:İstanbul
- Ebu'l Gazi Bahadır Han. (1974). *Türklerin Soy Kütüğü (Şecere-İ Terakime)*, (Haz. Muharrem Ergin), Tercüman Gazetesi, 1001 Temel Eser: İstanbul.
- Ergin, M. (1969). *Dede Korkut Kitabı*, Millî Eğitim Basımevi: İstanbul

Gökyay, O.Ş. (1973). *Dedem Korkudun Kitabı*. Başbakanlık Kültür Müsteşarlığı Kültür Yayınları: İstanbul

Hamilton, J. (1974). "Opla-/Yopla-, Uf-/Yuf- et Autres Formes Semblables en Turc Ancien", *Acta Orientalia Academiae Scientiarum Hungaricae*, 28/1: 111-117.

İlliye, M. Y. (2010). *Türk Tarihinde Şecere Geleneği: Türkmen Şecereleri Örneği*. Yayınlanmamış Doktora Tezi Ankara Üniversitesi SBE İslâm Tarihi Ve Sanatları Anabilim Dalı, Ankara

İnan A.(1954). *Türk Destanlarına Genel Bir Bakış*. Türk Dili Araştırmaları Yıllığı, Belleten, C. 2, 189-206.

İnan, A. (1992). *Manas Destanı*. Milli Eğitim Basımevi: İstanbul

İnan. A.(1998). *Dede Korkut Kitabında Bazı Motifler Ve Kelimelere Ait Notlar*. Makaleler ve İncelemeler II. Cilt, s.213-214. Türk Tarih Kurumu Yayınları: Ankara

Jirmunskiy, M. V. (2016). *Dede Korkut Kitabı/Kitab-I Dedem Korkut Oğuz Kahramanlık Destanı ve Kitab-I Korkut*. (Çev. Atilla Bağcı), Türk Dünyası, (S 41), s. 78.

Jirmunskiy, M. V. (2018). *Türk Kahramanlık Destanları I-II. Bölüm*, (Çev: Mehmet İsmail-Hülya Arslan Erol), Ankara: T.D.K.Yayınları

Kafalı, M. (1994). *Ebu'l Gazi Bahadır Han*. Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi. C. 10, Ss.358-360. T.D.V: İstanbul

Köprülü, F. (1976). *Türk Edebiyatında İlk Mutasavvıflar*. (3. Baskı). Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları: Ankara

Lessing, F. D. (2003). *Moğolca-Türkçe Sözlük*. (Çev. Günay Karaağaç), TDK Yayınları: Ankara

Ögel, B.(1993). *Türk Mitolojisi (Kaynakları Ve Açıklamaları İle Destanlar)*.I. Cilt. Atatürk Kültür, Dil Ve Tarih Yüksek Kurumu Türk Tarih Kurumu Yayınlar›. Türk Tarih Kurumu Basımevi: Ankara.

Özkan, İ. (1995). *Türkmenistan'dan Derlenmiş Dede Korkut Boyları*. Türk Dili Araştırmaları Yıllığı-Belleten, 43(1995), 263-314.

- Pelliot, P. (1995). Uygur Yazısıyla Yazılmış Uğuz Han Destanı Üzerine. Atatürk Kültür, Dil Ve Tarih Yüksek Kurumu: Ankara
- Polat, M. S. (2005). Dede Korkut Hikâyelerinde Geçen “Boy Boyladı Soy Soyladı” Sözüünün İfşa Ettiği “Geçmiş. Türk Kültürü İncelemeleri Dergisi, S..13, ss.1-18.
- Ruben, W. (1944). Die 12 Geschichten des Dede Korkut. FF. Commications Ozean der Marchenströme, Teil 1, Ss. 193-271, 274, Helsinki
- Sepetçioğlu, M. N. (2004). Dedem Korkut’un Kitabı. İrfan: İstanbul
- Serkaya, O.F. (2007). Kitâb-ı Dede Korkut’ta Basat okunan isim üzerine yeni görüşler, Ortak Türk Keçmişinden Ortak Türk Geleceğine. V. Uluslararası Folklor Konferansı Materialları, Bakı, s. 449-453
- Sümer, F. (1992). Oğuzlar (Türkmenler) Tarihleri-Boy Teşkilatı-Destanları. TDAV: İstanbul
- Şeşen, R. (1993). Câmi’u’t-Tevârîh .Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi. C. 7, Ss. 132-134, TDV: İstanbul
- Tezcan, S. (1978). “Dede Korkut Kitabı’nda Boy Boylamak Soy Soylamak”, Ömer Asım Aksoy Armağanı, Haz. Mustafa Canpolat vd. s. 227-236.Türk Dil Kurumu Yayınları: Ankara
- Togan, A. Z. V. (1982). Oğuz Destanı, Reşideddin Oğuznamesi, Tercüme ve Tahlili, 2. b., Enderun Kitabevi: İstanbul.
- Törökân Uulu, E. (1995). Kırgızdın Kıskaça Sancırası- 1.Tom. Uçkun: Bişkek
- Uçar, E. (2020). Dede Korkut Kitabı’ndaki Bir Soylama Üzerine. Eski Türk Edebiyatı Araştırmaları Dergisi, 3(1), 213-240.
- Yıldırım, D. (2002). 'Kitâb-ı Dedem Qorqud' Metinleri Hangi Yaratıcılık Ortamından Geliyor?. Türkbilig, (3), 130-171.
- Yıldız, N. (1995). Manas Destanı (W. Radloff) Ve Kırgız Kültürü İle İlgili Tespit Ve Tahliller. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları
- Yudahin, K. K. (1988). Kırgız Sözlüğü C. I-II., (Çev. Abdullah Taymas), Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara

Yurdagür, M. (1992). Basar. Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi. C. 5, Ss. 101, İstanbul

Zaloğlu, P. (2011).Orta Asya Ve Güney Sibiryա Türklerinin Kahramanlık Destanlarında Yardımcı Tipler. (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Balıkesir Üniversitesi SBE, Balıkesir

Zakirov, S. ve Asanaliev T. (1991). Sayaktın Sanjırası. Bişkek

İnternette Alınan Kaynak

Derkembayev, Z. (2009). HanTolubayBayanı.<http://sanjyra.ru/sanjyra23.html>, adresinden 15 Nisan 2021 tarihinde alınmıştır

Zakirov, S. ve Asanaliev, T. (1991). SayaktınSanjırası.<http://sanjyra.ru/sanjyra48.html>, adresinden 15 Nisan 2021 tarihinde alınmıştır.

K.1 Rahat Azarov (1972) Yaşı 49 , Bişkek/Kırgızistan, Üniversite Mezunu

Extended Abstract

The purpose of this article is “What kind of function did Dede Korkut stories have in the society they emerged from, what was their genre when they were first created?” to seek answers to questions. For this purpose, first of all, the opinions of prominent researchers on the reason for writing the Book of Dede Korkut are given in the article, then the genealogy tradition and Oguznames in the Turks are mentioned, and the relationship between the genealogies of the Turkmens and the Dede Korkut Kitabı is discussed. The fact that some of the narratives in the Dede Korkut Kitabı are also included in the history and genealogy books of the Middle Ages such as *Câmi'ut-Tevârîh* and *Şecere-i Terâkime* shows that it is not only an epic or a story, but also genealogy stories about ancestors told among Turkmens. While some of these narratives were written down in copies such as Dresden, Vatican and Günbet, some of them were recorded only as Salur Kazan narratives over the centuries and took place in Oguznames. However, there is no doubt that there are many more Dede Korkut narratives that could not be recorded. The fact that Salur Kazan is at the forefront in the Dede Korkut Kitabı and also in other Oguznames strengthens the possibility that these genealogy stories belong to the Salurs, one of the most important Turkmen tribes. It is possible to explain the situation of the people who are mentioned in the work but whose historical existence is not in question, when the Turkmens were not yet Muslims and the small tribes in which they were told did not come into contact with the written cultures. Perhaps these genealogy stories will be politically influential later on, but these are the genealogies of tribes that lived in the depths of Central Asia at the time they were first told, and were far from major political events. As a matter of fact, some expressions in Dede Korkut stories show that there has been enough time between the period when the story is told and the period when the events took place, that some traditions can be forgotten. This is the period when the events took place, the period when it was recorded, XV. It goes back several centuries. *Şecere-i Terâkime* is a large-scale genealogy that brings together small genealogies that probably also originate Dede Korkut stories. Because genealogies are not just family trees. Real or surreal stories about the ancient ancestors of the tribe being named, their fortunes, physical strength, wars and marriages are also included in the genealogy. Thus, the histories of the Turkmen tribes in the inner regions, which did not come into contact with the neighbors who kept historical records, such as the Chinese and Arabs, were kept alive in oral genealogies for a long time, but in time, these narratives became epic by mixing with legend and mythology.

Later in the article, the tradition of sancıra among the Kyrgyz was explained and the "Bes Ata Kocoyar" sancıra story, which we think has similarities with the Dede Korkut stories, was

transferred to Turkey Turkish and its similarities with the Dede Korkut stories were examined. In this section, it is concluded that Kyrgyz *sancıra* have common points with the Book of Dede Korkut in terms of naming, childlessness, heroism-extraordinary strength and female types, and they have a similar style. It can be said that the Dede Korkut stories may also have genealogies of some tribes when they first appeared, and later expanded and attained a fairy-tale structure with some additions to its fiction and character cast. However, despite these changes and additions, Dede Korkut stories are still realistic texts. For this reason, Dede Korkut is not a storyteller, but a sage who tells the histories of the tribes and the ties of their roots with each other, the official source of this information, the witness of their constitutionalism, the basis of their existence and nobility claims. Stories have important functions beyond entertaining the public. For this reason, these narratives have been recorded more than once in the Middle Ages and have seen the value of a historical document.

Finally, our thoughts about the inherited genealogy history in expressions such as “soy soylama”, “boy boylama” and “boyunu beyan eder” in Dede Korkut stories are given. From our analysis, it is concluded that Dede Korkut stories emerged as a genealogy narrative among the Turkmen centuries before they were written down, and that they were detached from their context and function by undergoing some changes over time and turned into an epic-story type.